

Vlindergeschiedenis

Met zekere regelmaat krijg ik de vraag of die of die soort niet moet worden toegevoegd als inheemse soort. Of als standvlinder. Doen niet-inheemse soorten er soms minder toe, of zijn niet-standvlinders minder waard? Hoe lastig die termen zijn blijkt alleen al als je eens terugdenkt hoe ons vlinderlandschap er in het verleden uit moet hebben gezien.

Tekst: Zo'n terugblik begint dan meestal bij het einde van de laatste ijstijd, ongeveer 13.000 jaar geleden. Toen was ons land niet met ijs bedekt (zoals wel ten dele in eerdere ijstijden), maar wel was het uitgesproken guur, koud en winderig. In die tijd keerden bomen, planten en dieren langzaam terug in het landschap. Overigens deden sommige bomen (bijvoorbeeld de beuk) er nog duizenden jaren over om ons land weer te bereiken, ook als was het al warm genoeg. Ze kunnen zich tenslotte maar met een bepaalde afstand per jaar naar het noorden verplaatsen.

Einde laatste ijstijd

Het landschap leek in het begin nog erg op wat we nu Lapland noemen, en de vlinderfauna zal er veel op geleken hebben. Als een van de jager-verzamelaars naar vlinders had gekeken, dan had hij of zij het er misschien over gehad dat je Frigga's en Freia's parelmoervlinder steeds minder zag nu het steeds maar warmer werd ("Wat is er aan de hand?"). Of dat het wel leuk was laatst, die nieuwe soort zilveren maan.

Daarna gaat onze vlinderfauna meer en meer lijken op die van Midden- en later Zuid-Scandinavië. De Noordzee, die lang begaanbaar was geweest, liep vol water en de grotevuurvlinderpopulatie raakte gesplitst in een Engelse en Nederlandse variant.

Dennis (1977) denkt dat de meeste van de huidige soorten vlinders ruwweg rond 5000 v.C. wel in Engeland waren aangekomen, en daarmee vermoedelijk ook in Nederland. Een denkbeeldige Rode Lijst uit die tijd kan nog wel mijmeren over de achteruitgang

van bijvoorbeeld het zilverbruin blauwtje, maar de klimaatopwarming dreef die soort onophoudelijk verder noordwaarts, en vandaag de dag moet je toch naar Midden-Zweden om het te zien (of hoog genoeg de Alpen ingaan).

Maar ook voor de vlinders die we nu hier kunnen zien was het een hele reis geweest. Ze overleefden de ijstijden in het Middellandse Zeegebied (en een paar soorten interessant genoeg in Siberië, dat nooit met ijs bedekt raakte), en trokken van daaruit weer Europa in. De meeste overbrugden zo in een paar duizend jaar minstens zo'n 2000 kilometer, toch een gemiddelde van een kilometer in twee jaar. Voor bosvlinders ging dat wellicht vrij geleidelijk: het grootste deel van het continent was tenslotte met bos bedekt. Maar andere soorten, en zeker de niet-bossoorten, moeten soms ook over hele stukken bos zijn gevlogen, dat kan bijna niet anders. Ze moeten dus af en toe behoorlijk mobiel geweest zijn.

Inheemse standvlinders rond 5000 v.C.

Hoe zal onze vlinderfauna er in die tijd uitgezien hebben? Wat waren toen de 'inheemse standvlinders'? Voor de bosvlinders zoals keizersmantel en bont zanddoogje, is dat het makkelijkst te bedenken: die hadden immers bos genoeg tot hun beschikking, dat ongetwijfeld ook de nodige open plekken had waar een storm of bosbrand had huisgehouden. Ook soorten van venen zullen er al zijn voorgekomen, er ontwikkelden zich toen tenslotte grote hoogveencomplexen. En op die venen begon het water in kleine beekjes af te stromen, en daar vlogen zilveren manen en moerasparelmoervlinders langs, net als je in het buitenland nog kunt zien. Pas veel later koloniseerden die soorten de door mensen gemaakte vochtige graslanden; in eerste instantie waren het veenrandsoorten. En misschien kwamen hier toen ook soorten voor die je nu bij ons niet meer vindt, zoals de ringoogparelmoervlinder. We weten het niet. Ook waren er al duinachtige zandwallen langs de kust, en omdat die niet door Rijkswaterstaat werden vastgelegd met helmgras, zullen die vast flink gestoven hebben. Duinparelmoervlinders en grote parelmoervlinders zullen daar gevlogen hebben, maar ook heivlinders en kommavlinders en heel misschien zelfs kleine heivlinders.

Chris van Swaay

Zilveren maan.

Maar voor veel andere soorten zal weinig plaats geweest zijn. Voor onze brandnetelvlinders, zoals de dagpauwoog en de kleine vos, was het sappelen. Af en toe stuwde eens wat rommel langs een rivier op waar brandnetels zich vestigden, en waar ze zich snel konden voortplanten – en dan weer wegwezen en ergens anders overwinteren, want in de winter kwam hoog water en ijs en dan spoelde het hele zaakje weer zomaar weg. Deze soorten waren vermoedelijk weinig talrijk, maar je kon ze wel zien, want ze waren mobiel en altijd op zoek naar een nieuw veldje brandnetels. Vlinders van droge graslanden zullen er weinig geweest zijn. Er waren geen kalkgraslanden, dus ook geen dwergblauwtjes en kalkgraslanddikkopjes. Vermoedelijk wel in onze omgeving, waar meer reliëf is, en ook af en toe natuurlijke graslandjes konden blijven bestaan. Maar argusvlinders zullen toen niet erg talrijk geweest zijn: er was gewoon niet veel leefgebied. Het totaal aantal soorten ‘inheemse standvlinders’ zou in die tijd wel eens lager geweest kunnen zijn dan nu.

Landbouw

Langzaam kwamen er meer mensen in wat we nu Nederland noemen te wonen, en die gingen op een gegeven moment landbouw bedrijven. De bosvlinders zullen er weinig last van gehad hebben, bos bleef in overmaat aanwezig. Maar op de weilanden en hooilandjes van de eerste boeren zullen hooibeestjes, icarusblauwtjes en klaverblauwtjes zich vast thuis gevoeld hebben. Het was allemaal wel klein, die soorten kwamen simpelweg niet overal voor. Maar het aandeel landbouwgrond groeide en groeide, en de bruine zandooogjes en witjes zullen zich steeds meer over Nederland verspreid hebben. Dit duurde enkele duizenden jaren, soms kwamen er wat meer mensen (Romeinse tijd), soms wat minder (de tijd van de volksverhuizingen), maar de echt grote veranderingen kwamen in de Middeleeuwen.

Grote veranderingen

De bevolking groeide en dat leidde ertoe dat er meer en meer bos gekapt werd. Maar zonder kunstmest kon vooral op de zandgronden maar heel beperkt gebruik gemaakt worden van nieuwe akkers. En in West-Nederland werd het veen ontwaterd. Het zakte elk jaar weer wat verder in, zo ver dat uiteindelijk grote meren en plassen als de Haarlemmermeer ontstonden. De rest van het land werd te nat om nog voor graan, het belangrijkste voedselgewas, te gebruiken, waardoor er niets anders opzat dan koeien van het gras te laten eten en de melk proberen houdbaar te maken (kaas en boter) en elders te ruilen of te verkopen (handel). Uiteindelijk was er bijna geen bos meer over, behalve waar edelen gingen jagen. Er waren wel wat hakhoutbosjes (die om de 5 tot 10 jaar gekapt werden), waar bosparelmoervlinder en bruine eikenpage zich thuis voelden. Maar de soorten van ‘echt’ bos kregen het moeilijk, en grote ijsvogelvlinder en de grote weerschijnvlinder zullen zonder meer zeldzaam geworden zijn.

Ringoogparelmoervlinder.

Er ontstonden uitgestrekte heidevelden, met heideblauwtjes en heivlinders. Soms werd er zoveel overbegraasd, dat het zand ging stuiven en er stuifzanden ontstonden. Een vlinderkenner uit die tijd zal op een dag opgemerkt hebben dat kleine heivlinders zich daar vestigden. Maar ook dat hij nooit meer grote weerschijnvlinders zag.

Vlinders van Nederland

Dit duurde tot het midden van de negentiende eeuw. Eindelijk hebben we nu literatuur om op terug te grijpen, want in 1853 werd onze fauna voor het eerst beschreven (De Graaf, 1853), en in 1867 publiceerde Snellen ‘De Vlinders van Nederland’. Hij kende het bont dikkopje en de grote weerschijnvlinder alleen van een enkele opgezette vlinder. Dat wijst er ook al op hoe moeilijk ‘echte’ bosvlinders het toen gehad hadden. En op de lijst met ‘inheemse’ vlinders ontbrak er nog een heel stel, meestal omdat ze nog niet ontdekt waren (zoals de grote vuurvlinder). Reizen moest toen tenslotte nog met de trekschuit en postkoets, dus even in een weekendje wat Drentse hoogveentjes afzoeken, zat er niet in. In een volgend artikel zal ik ingaan op de vlinderwereld die Snellen en zijn opvolgers aantreffen.

Literatuur

- Dennis, R.L.H. (1977): *The British Butterflies: Their origin and establishment*. E.W. Classey Ltd., Faringdon (England)
- Graaf, H.W. de (1853 (1ste stuk, uitgegeven in November 1851)): *Nederlandsche schubvleugelige Insekten (Lepidoptera)*. In: Herklots, J.A. *Bouwstoffen voor eene fauna van Nederland: onder medewerking van onderscheidene geleerden en beoefenaars der dierkunde*. Eerste deel. Brill, Leiden
- Snellen, P.C.T. (1867): *De Vlinders van Nederland: Macrolépidoptera, systematisch beschreven*. Nijhoff, 's-Gravenhage

